

!Glas Inicijative za REKOM

12/2013
januar / siječanj

BHSC

!Glas Inicijative za REKOM. –
God-1, br.1 (2011) - . - Beograd : Fond
za humanitarno pravo, 2011-. – 22 cm
Dostupno i na: [http://zarekom.org/
Glas-Inicijative-za-REKOM/index.sr.html](http://zarekom.org/Glas-Inicijative-za-REKOM/index.sr.html).
- Broj 1 (2011) na srp., od br. 1 (2012) na
srp., hrv. bos. i crnogorskom jeziku. –
Izlazi i engl., alb. i slov. izdanje
ISSN 2334-6728 = !Glas Inicijative
za REKOM
COBISS.SR-ID 512388023

IMPRESSUM

!Glas je publikacija Incijative za REKOM koja izlazi jednom mesečno.
Svi brojevi dostupni su na veb sajtu **ZaREKOM.org**.

Vesti o Incijativi za REKOM se mogu pratiti i na **Facebook** profilu: <http://www.facebook.com/ZaREKOM>.
PerKOMRA.ForRECOM, kao i na **Twitteru**: @ZaREKOMPerKOMRA

Kontakt:

email: regional@zarekom.org; Tel: +381 (0)11 3349 766; Fax: +381 (0)11 3232 460; Mob: +381 (0)63 393 048
Beograd, Za izdavača: Fond za humanitarno pravo, ISSN 2334-6728 COBISS.SR-ID 512388023

SADRŽAJ

UVODNIK

!Sudski procesi nisu dovoljan odgovor na nasilnu prošlost.....2

AKTUELNO - NOVOSTI O REKOM-u

!Predsednici Hrvatske, Makedonije i Crne Gore imenovali lične izaslanike za REKOM.....4

AKTUELNO

!Bosanska knjiga mrtvih.....5

!Promoteri pomirenja u regionu.....7

TRANZICIONA PRAVDA U REGIONU

!Pravda za žrtve je jedini put do mirnog suživota.....13

!Jasenovac pred izazovima sjećanja.....15

IZ DRUGIH MEDIJA

!Most Radio Slobodna Evropa: Nataša Kandić i Vesna Teršelič.....17

!Intervju: profesor Stephan Parmentier.....21

GLAS ŽRTAVA

Svedočenje: Obren Viktor.....24

1

Evropska Komisija. Ovaj dokument je izdat uz finansijsku podršku Evropske unije. Sadržaj ovog dokumenta isključiva je odgovornost Koalicije za REKOM i Fonda za humanitarno pravo kao nosioca projekta i ne može se ni pod kojim okolnostima smatrati da odražava stav Evropske unije.

!Sudski procesi nisu dovoljan odgovor na nasilnu prošlost

Mario Mažić
Photo: lična arhiva

2

U nedavnoj diskusiji s kolegama koji se u različitim dijelovima svijeta bave suočavanjem s prošlošću, povjesničar **Elazar Barkan** rekao je kako je cilj dijaloga o povijesti postići situaciju u kojoj je taj dijalog otvoren i u kojoj se različita mišljenja zasnivaju na argumentima i različitim racionalnim razmatranjima, a ne na pripadanju različitoj (etničkoj, nacionalnoj, religijskoj...) grupi.

Samo nekoliko dana prije te diskusije, Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) donio je presudu u slučaju *Oluja*. Nekoliko dana nakon nje, donesena je i presuda u slučaju «Haradinaj i dr.». Reakcije na presude su, uz krajnje malen broj iznimaka, bile jasno podjeljene po etničkim linijama. Jedni su slavili, drugi žalovali, treći opet slavili. Ušli smo u 2013. godinu; godinu u kojoj će još jedna zemlja sljednica Jugoslavije – Hrvatska – postati zemljom članicom Europske unije i tu smo: podjeljeni po etničkim linijama. Iako se radi o neusporedivim sudskim procesima, obrazac reakcija je isti i jasno je otkud dolazi. Ono što možda još i više poražava, a što je također isti obrazac na svim “stranama”, je gotovo potpuni izostanak suosjećanja sa žrtvama. I više, ne samo da nije bilo suosjećanja sa žrtvama, jedva da je bilo i spomena o njima. A tamo gdje ga je bilo, bilo je jasnog političkog iskorištavanja.

Tada mi je bilo jasnije nego ikada ranije koliko su, s jedne strane, suđenja za ratne zločine važna, a s druge strane, koliko su sama po sebi nedovoljna. Tek sada neke zemlje u regiji na institucionalnom nivou kontempliraju strategije tranzicijske pravde. To nisu učinile ranije. Strategiju za tranzicijsku pravdu u regiji nije imala ni međunarodna zajednica, a Hrvatska sada ulazi u EU, a da ju nije nikada imala. Pored suđenja za ratne zločine na MKSJ-u te pred domaćim sudovima, vrlo je malo toga učinjeno. Suđenja ne potiču javne debate koje su bile očekivane jer se javnost ne fokusira na utvrđene činjenice, već samo na krajnje ishode u obliku krivnje ili nevinosti suđenih pojedinaca te broja godina zatvorske kazne o kojima se raspravlja najčešće na temelju percepcije o nečijoj krivnji u nekoj zajednici.

Ono što nam je očigledno potrebno, stoga, neovisno o tome tko je proglašen krivim ili nevinim i tko ulazi u EU, a tko još ne, jest ta promjena u javnom diskursu. Promjena koja će u odnosu prema nasilnoj prošlosti naglasak staviti na žrtve. Samo tada ćemo, kao društva, biti u mogućnosti odgovoriti na nasilje iz nedavne prošlosti na primjeren način. I tek ćemo tada moći graditi pristojna društva na temeljima suosjećanja i razvijati kulturu u kojoj nema opravdanja za zločine, neovisno o okolnostima.

Potrebna nam je promjena koja će u odnosu prema nasilnoj prošlosti naglasak staviti na žrtve.

Mladi ljudi u regiji, ljudi moje generacije, odrasli su ili rođeni u vrijeme sukoba. Slijedom toga, nama najveće estradne zvijezde nisu bili buntovni rokeri, već huškački pjevači. Idoli nam nisu bili pisci i mislioci s novim idejama, već oni u krvavim uniformama. Mi na stadionima ne bodrimo naše reprezentacije, nego prijetimo onima s drugih strana granica. Nemojte me krivo razumjeti, mladi su i nosili kampanju prikupljanja potpisa za REKOM. Mladi i lijepe plakate za građanske stranke u regiji. Ali, vidi se pod kakvim smo utjecajem, ipak, odrasli. Stoga, svaki taj prikupljeni potpis i svaki taj zalijepljeni plakat pokazatelj je onoga za što se i danas moramo boriti zbog izbora koje čine oni s vlasti. A na to nemaju pravo. Oni nama duguju pomoć i podršku za izgradnju budućnosti koja će biti značajno drugačija od naše prošlosti.

REKOM će biti usmjeren na žrtve. Objavom popisa ljudskih gubitaka i organizacijom javnih svjedočenja, a kasnije i preporukama državama, REKOM će staviti naglasak na žrtve. On bi mogao izgraditi tu drugačiju kulturu. U ovoj godini, najmanje što oni s vlasti mogu učiniti jest da nam vrate taj dug.

Mario Mažić

Autor je direktor Inicijative mladih za ljudska prava Hrvatske

*Inicijativa za REKOM
Initiative for RECOM
Иницијатива за РЕКОМ
Inicijativa për KOMRA
Pobuda za REKOM*

25-28. januar 2013.

4

Predsednik Hrvatske **Ivo Josipović**, predsednik Makedonije **Gjorge Ivanov** i predsednik Crne Gore **Filip Vujanović** imenovali su lične izaslanike za REKOM koji će učestvovati u radu Regionalne ekspertske grupe za razmatranje Predloga Statuta koji je predložila Koalicija za REKOM, i ustavno-pravnih mogućnosti za osnivanje REKOM-a. Sastanak ličnih izaslanika predsednika država, uz učešće predstavnika Koalicije za REKOM, održaće se pod pokroviteljstvom jednog od predsednika država, bez prisustva medija.

Predsednik Josipović je imenovao **Zlatu Đurđević**, redovnu profesorku na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, za ličnu izaslanicu za REKOM. Predsednik Ivanov je delegirao **Lubena Arnaudoskog**, zamenika generalnog sekretara za pravne i organizacione poslove u svom kabinetu, a predsednik Vujanović je imenovao dekanicu Fakulteta političkih nauka u Podgorici, profesoricu **Sonju Tomović-Šundić**, inače predsednikovu savetnicu za manjinska i ljudska prava, za ličnu predstavnicu za REKOM.

Koalicija za REKOM je u decembru 2012. godine pozvala predsednike država u regionu da donesu odluku o osnivanju REKOM-a, za koji se zalažu Regionalna koalicija i 543.000 građana iz svih post-jugoslovenskih zemalja. U pismu predsednicima država, Koalicija za REKOM je ukazala na značajne rezultate nevladinih organizacija za ljudska prava u dokumentovanju žrtava ratova devedesetih, koji će pomoći REKOM-u da brže i efikasnije ispuni osnovni zadatak koji se odnosi na personalizovanje i javno priznanje ljudi koji su izgubili život ili su nestali u ratovima 1991-2001. godine.

Sarajevo, 21. januar 2013.

U prisustvu više od 200 ljudi, i brojnih medija, 21. januara 2013. godine, u Sarajevu je predstavljena *Bosanska knjiga mrtvih*, koju je izdao Istraživačko-dokumentacioni centar u saizdavaštvu sa Fondom za humanitarno pravo iz Srbije. O knjizi su govorili **Mirsad Tokača** u svojstvu autora *Bosanske knjige mrtvih*, profesori **Osman Ibrahimagić**, **Zdravko Grebo** i **Ivan Šarčević**, penzionisani general **Jovan Divjak** i **Nataša Kandić**, osnivačica Fonda za humanitarno pravo.

5

Promoteri knjige su, između ostalog, rekli i sledeće:

Mirsad Tokača: "Poimenični popis žrtava je važan zato što više neće biti igre s brojevima. Uvodimo standarde u kojima oni koji hoće da govore o žrtvama moraju ponuditi imena. Mi ovim, također, čuvamo sjećanje na naše sugrađane i pokušavamo osloboditi dnevni narativ mitske priče, ideologija, političkih i nacionalnih interesa i nazivamo stvari pravim imenom, a to je ime i prezime žrtve", kaže Tokača i dodaje da nije riječ o konačnom broju ubijenih i nestalih. "To je broj do kojeg smo mi došli. U četvrtoj knjizi je blizu 5.000 imena za koja nismo sa potpunom pouzdanošću mogli utvrditi okolnosti smrti, te knjiga ostaje otvorena ne samo za unos novih, u međuvremenu identificiranih žrtava, nego i za daljnja istraživanja. *Bosanska knjiga mrtvih* je bazirana na podacima iz različitih izvora, uključujući 7.725 izjava svjedoka, podacima iz 5.500 tekstova dnevnih i periodičnih novina, 750 video i tonskih zapisa, te 1.500 stranica različitih dokumenata, uključujući podatke Državne komisije za nestale BiH i arhive 725 organizacija, uključujući i pravosudne institucije".

Nataša Kandić: „Zahvaljujući nasleđu Haškog tribunala, prošlost i nedela koja su počinjena u ratovima devedesetih ne možemo zaboraviti. Ova knjiga i svi drugi poimenični popisi ljudi koji su izgubili život u ratovima sprečavaju javnu ćutnju o žrtvama i njihovo svodenje na statistiku. U ime mrtvih, ova knjiga traži javno priznanje svih žrtava, bez kojeg nema pomirenja i izgradnje nove kulture sećanja.

Bosanska knjiga mrtvih je do sada najpouzdaniji izvor o ljudima koji su izgubili život u ratu u BiH. Baza podataka na kojoj se temelji ova knjiga uključila je podatke iz svih postojećih javnih i brojnih privatnih izvora, kao i podatke koje je IDC dodatno prikupio.

Prvi put imamo dokument u kojem u imena ljudi navedena nezavisno od nacionalnosti, grada, zanimanja, socijalnog porijekla, ali u vezi sa njihovom smrću, bilo da su život izgubili u borbenim dejstvima, ili kao civili, ili su u ratnim okolnostima nestali, a njihova sudbina do danas nije razjašnjena.

Drugi veliki značaj ove knjige je što je podstakla da se u regiji nastavi poduhvat imenovanja žrtava rata. U osnovi Inicijative REKOM leži ista ideja, da se proces pomirenja započne imenovanjem i identificiranjem žrtava. Imena su provjerljiva, brojke bez imena su izvor zlorabotrebna u političke svrhe. Balkanska kultura, Prvi i Drugi svjetski rat, te ratovi '90-ih godina pokazuju našu političku, društvenu, profesionalnu i ljudsku sklonost prema brojkama i sećanju na brojke. Sada, kada imamo imena, kraj je zlorabotrebama i manipulacijama žrtvama. To je početak pomirenja. Preostaje da države u regiji pokrenu javno priznanje žrtava, koje mora biti overeno državnim pečatom.

Bosanska knjiga mrtvih,
metafizičkom odgovornošću
prema mrtvima i živima,
izniman je doprinos novoj kulturi
sjećanja i međuetničke
solidarnosti.

Činjenica da je od ukupno 95.000 stradalih 62.000 Bošnjaka i više od 30.000 bošnjačkih civila nedvosmisleno navodi na zaključak da je rat u BiH u osnovi bio rat protiv civila”.

6

Prof. dr Zdravko Grebo ocenio je da je reč o „herojskom“ poduhvatu. Izneo je nekoliko "prijateljskih sugestija": da se knjiga, u nekom budućem izdanju, iz *Bosanske* preimenuje u *Bosanskohercegovačku knjigu mrtvih*; da umjesto "ime oca" stoji "ime oca ili majke"; da se metodološki koriguje termin "nesiguran", u djelu nacionalnih pripadnosti, "Bošnjak, Srbin, Hrvat i nesiguran"; da se razmisli o novom pojmu, da se umjesto "mjesto stradanja" uvede "mesto smrti". Profesor Grebo je još kazao da je „rat počeo onog trenutka kada smo te 1992. čuli vijest da je poginulo 30 ljudi a da nije navedeno ime čovjeka, žene, ili djeteta.“ Na kraju je pozvao da se uvaži činjenica da „svi ovi ljudi imaju zajedničkog imenitelja – smrt“.

General Armije BiH **Jovan Divjak** je delo ocenio kapitalnim spomenikom ljudima, i civilima i vojnicima.

Profesor **Omer Ibrahimagić** je ocenio da *Bosanska knjiga mrtvih* prekida kulturu koja mrtve posmatra samo kao statističke brojke. „Ova knjiga pomaže da sistematizujemo sjećanje i ne zaboravimo prošlost. Ona će sigurno bitno doprinijeti pomirenju među ljudima u BiH i humanizaciji njenog društva. Ovakva istraživanja ne samo u BiH već i u okruženju i svugdje u svijetu u zemljama u kojima su se vodili ratovi doprinijela bi većoj humanizaciji čovječanstva i svakog nacionalnog društva-države, etici odgovornosti za učinjeno zlo, kulturi suživota među narodima svijeta i užih okruženja, odgovornosti jednih za druge, neovisno od njihove etničke, vjerske i ideološke pripadnosti – svjesnih da poslije svega valja nastaviti zajednički život u budućem miru“.

Fra Ivan Šarčević, profesor na teologiji je kazao kako su pred nama „četiri knjige teške kao povijest“: „*Bosanska knjiga mrtvih*, metafizičkom odgovornošću prema mrtvima i živima, izniman je doprinos novoj kulturi sjećanja i međuetničke solidarnosti. Sa ovom knjigom

prestaje poništavanje drugih, time ustajemo protiv kulture zaborava drugih a za solidarnost sa patnjama drugih.“

Uz predstavljanje knjige, u sarajevskom Unitic-u organizirana je i izložba na kojoj je predstavljen 51 rad desetoro bh. umjetnika, koji su radili na ilustraciji knjige. Umjetnici, među kojima su **Elena Monaco**, dr **Goran V. Janković**, **Mehmed Slezović** i **Vedran Babić**, svoje su radove poklonili Istraživačko-dokumentacionom centru.

Veliki broj portala, radija i štampanih medija su veoma pozitivno izvestili o prezentaciji knjige, prenoseći delove izlaganja promotera knjige. Nijedna televizija, iako ih je nekoliko bilo na promociji knjige, nije objavila vest, iako su njihovi novinari uzeli izjave od svih promotera knjige.

!Promoteri pomirenja u regionu

“21. vijek više očigledno nije vrijeme neke geste Vili Branta i njega nema ni na horizontu kad su u pitanju naši političari.“

7

Debate o pomirenju održane nedavno u Sarajevu i u Beogradu pokazale su da najveću moć u prenošenju poruke pomirenja imaju umetnici, a da akademska zajednica najmanje učestvuje u tom procesu

Dve debate, u Sarajevu (7.12.2012.) i Beogradu (13.12.2012.), u organizaciji Koalicije za REKOM, održane su sa centralnim pitanjem – kako dalje do pomirenja u regionu, i ko su oni koji treba da budu njegovi glavni promotori koji će podstaći i one delove društva koji su do sada bili nezainteresovani, da se uključe u taj proces. Debate su organizovane sa uglednim članovima umetničke i akademske zajednice obe sredine, koji su diskutovali kako dalje u procesu pomirenja, šta su bile slabe tačke dosadašnjeg angažovanja, i kako svemu tome može da doprinese i proces REKOM.

Učesnici i učesnice obe debate došli su do istih zaključaka: da u procesu pomirenja ključnu ulogu ima umetnost, koja ima najveći kapacitet za empatiju, razumevanje i prihvatanje patnje drugih, što su nezamenljivi i najjači instrumenti u prihvatanju teške prošlosti i potrebe za pomirenjem.

*Uvodničari debate u Beogradu
Photo: FHP arhiva*

O moći umetnosti

8

Otvarajući skup u Sarajevu, reditelj **Dino Mustafić** je rekao da “vladajuće politike regiona još uvijek manipuliraju činjenicama, slave zločince kao heroje i njeguju zaborav, jer tako produžavaju svoju moć i drže političku poziciju”, ali da “postoje i mnoga vrijedna književna, filmska, pozorišna, muzička i slikarska djela koja njeguju vrstu kreativnog sjećanja, čime se ujedno i osvaja prostor slobode od prošlosti kao tjeskobe, prošlosti kao zla i krvi”. Mustafić je konstatovao da “u budućoj nekoj platformi pomirenja mora biti njegovanje empatije”, te da je neophodna i reforma obrazovnog sistema, koji sada predstavlja “neku vrstu institucionalnog zaborava”.

“Javna svedočenja žrtava imaju smisla, imaju tu snagu samo ako ih državne institucije organizuju.”

a čini mi se da ispod svega toga suštinski stoji empatija. I kako je definisati, kako je zapravo institucionalizirati? Da neka individua povjeruje u njene zaključke, da dođe do vlastitog mira sa samom sobom kao žrtvom, da se njeni vlastiti duhovi slegnu, pa da bi došla do neke vrste katarze, pa da bi došla do empatije, da shvati to iz pozicije drugog, sve to što je sama preživjela, da se može staviti u cipele drugog - ne samo shvatiti, nego emotivno to prihvatiti. Čini mi se da je to cilj svega ovoga i cilj REKOM-a, i cilj svih ovih inicijativa. U tom smislu, čini mi se da umjetnička zajednica dolazi do empatije ne kroz cijeli ovaj lanac, nego najdirektnije. Ključno je da je to jedina stvar, koju je teško institucionalizirati. A mislim da postoje institucije za to, i ja mislim da je to umjetnost, i evo ja ću govoriti iz svoje pozicije: pozorište, da je to institucionalizirana empatija”, zaključio je.

Glumac **Ermin Bravo** je rekao da je empatija ključna za proces pomirenja. „Da bismo došli do mira, podrazumijeva se pravda; kad se uspostavi pravda moguće je pomirenje; da bi došlo do pomirenja potrebno je povjerenje,

Andrej Nosov, student, reditelj, i direktor *Hartefakt* fondacije je rekao da posljednjih četiri pet godina unazad postoje čitave serije umetničkih radova koji se bave prošlošću, ali da je glavno pitanje kako ih učiniti vidljivim u društvu.

Glumac **Branko Cvejić** je u Beogradu istakao da umetnički krugovi skoro nikada nisu imali probleme u širenju misije pomirenja unutar pozorišnih i drugih umetničkih zajednica, ali da je pravi umetnički izazov "sići s pozornice i nastaviti sa 'informisanjem' o prošlosti".

Reditelj **Stevan Bodroža** se složio da je moć umetnosti da utiče na podizanje svesti kod ljudi ogromna, ali da teatar u svojoj masovnosti ljudi do kojih će dopreti ne može da se meri sa televizijom, estradom i Internetom. Ipak, umetnost može da promeni tu osobu koja konzumira teatar, da je gane, izazove katarzu. Učesnici oba skupa su zaključili da nadalje treba razmišljati o formama umetnosti koje mogu da dopru do većeg broja ljudi, a predloženo je i da se buduće debate o pomirenju pokreću u okviru festivala kao što je na primer beogradski festival "Slobodna zona".

Nataša Kandić, osnivačica Fonda za humanitarno pravo je rekla da je "umetnička zajednica u ovom trenutku jedinstvena po tome što može više nego druge zajednice, druge grupe civilnog društva, druge profesionalne grupe, da učini u odnosu na suočavanje, pomirenje i približavanje različitog viđenja onoga što se dogodilo u prošlosti prema minimumu za koji ćemo svi da kažemo - to je taj minimum o kojem imamo iskrista-lisan stav".

"Pomirenje dva predsednika je bilo njihova personalna stvar."

Objektivne prepreke: nepoverenje

Na oba skupa učesnici su zaključili da je ogromna prepreka pomirenju činjenica da sva društva regiona većinom glorifikuju ratne zločince kao heroje i negiraju zločine koji su počinjeni nad drugim narodima, iako za te zločine sada ima neospornih dokaza. Tome je, smatraju učesnici, doprineo i niz oslobađajućih presuda pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). Dok pojedini učesnici smatraju da je to nanelo nepovratan udarac procesu pomirenja, većina se ipak slaže da sudski procesi imaju svoju logiku koja se zasniva na dokaznom postupku, ali da njihov ishod ni u kom slučaju ne znači da zločina, pa tako i žrtava, nije bilo. To je poruka koja mora doći do šireg javnog mnjenja, kao i činjenice koje su izvedene i dokazane pred MKSJ (i pred nacionalnim sudovima), a koje govore o zločinima i o stradanju, te samim tim mogu doprineti boljem razumevanju stradanja "drugih", a time i procesu pomirenja.

Miloš Šolaja, filozof sa Fakulteta političkih nauka u Banja Luci, je rekao da pomirenja na nivou društva nema, niti ga može biti jer nema više poverenja između naroda. Do gubitka svakog poverenja došlo je nakon haških presuda Gotovini i Haradinaju. Poverenje na individualnom nivou postoji, ali Šolaja ne vidi nikakav smisao u tome da se insistira na pomirenju, jer poverenje na nivou kolektiviteta više nije moguće. Dodao je da je to naročito izraženo u ruralnim krajevima.

Politikolog **Vlade Simović** je istakao problem partikulariteta koji postoji u BiH u svim oblastima života i u svim profesionalnim i etničkim zajednicama, i primetio da se taj problem niti može negirati, niti rešavati promenama "odozgo", već se mora krenuti od nivoa malih zajednica koje su indoktrinirane obrazovnim sistemom i javnim političkim diskursima. Promena udžbenika i formiranje komisija za istinu bi jedine mogle da podstaknu promene, zaključio je.

*Debata u Sarajevu
Photo: Arhiva FHP*

10

Filozof **Vlada Milutinović** smatra da je “glavni problem to što se ratna žrtva na neki način povezuje sa kolektivnom krivicom. Pošto obični ljudi vide da je neki zločin povezan sa kolektivnom krivicom, pa samim tim sa nekom kolektivnom kaznom, onda oni pošto žele da odbiju tu krivicu koja u stvari ne postoji i tu kaznu za koju misle da je nepravedna”. On smatra da je neophodno izbeći pitanje kolektivne krivice.

Potreba za novim akterima pomirenja

Vesna Pešić je u Beogradu rekla da je neophodno pronaći onu dubinu društva gde postoji možda najveća motivacija da se procesi pomirenja nastave. Mustafić je dodao da je “tačno da tamo postoji najveće interesovanje za pomirenje i za suočavanje sa prošlošću”.

Zlatiborka Popov-Momčilović, sa Filozofskog fakulteta u Istočnom Sarajevu je prenela rezultate istraživanja o izgradnji pomirenja u BiH u saradnji sa Univerzitetom u Edinburgu. Na pitanje “koji su akteri važni za izgradnju pomirenja i poverenja na nivou cijele zemlje”, građani i građanke širom BiH najviše vere polažu u obrazovne institucije, nastavnike i nastavnice i to u ljude koji nisu nacionalisti, dok je najveće nepoverenje pokazano u organizacije koje zastupaju žrtve. “A na dnu su novinari i novinarkе i političari i političarke”, navela je Popov-Momčilović.

Političari, da ili ne

Advokat **Dragan Pjevač** je iskazao da postoji malo poverenja u političare, i iako “neki političari pokušavaju da iskupe svoj greh prošlosti i to je u redu, i dajemo im podršku”, reč je pretežno o “jeftinom mudrovanju”. “Važno je da Srbija više ne ratuje i to je zadatak srpskih elita. Treba nam mir sa susedima, mir sa svetom i mir nama samima. Po meni, ovo je mera patriotizma i ljubavi za otadžbinu i za domovinu”, zaključio je.

Dramaturg i književnica **Ljubica Ostojić** je govorila u Sarajevu da su dosadašnji napori političara u smislu pomirenja delovali “apstraktno”. “Ja nikako, uz najbolju volju, ne mogu da zamislim ovoga Josipovića ili Tadića kako pucaju u ljude, i ubijaju i muče, a onda se ispričavaju u ime države i naroda i slično. A onaj ko je ubojica, mučitelj i tako dalje, neće naći svoju žrtvu ili žrtve i ispričati se”, rekla je, i dodala da je neophodno videti šta mladi ljudi misle o pomirenju i kako se njima obratiti i animirati ih za ovaj proces.

Vincent Degert, ambasador Delegacije Evropske komisije u Srbiji, je rekao da “naš trud treba da bude usmeren na saradnju političara”, i da je u tom smislu bilo važnih napora koji su poslali snažne i simbolične poruke, kao na primer susret Josipovića i Tadića u Vukovaru.

Profesorka **Vesna Rakić-Vodinelić** je bila suprotnog mišljenja, i rekla je da je pomirenje dva predsednika “bilo njihova personalna stvar u koju ni na koji način nisu bile uvučene ni jedne druge institucije niti Republike Hrvatske, niti Republike Srbije”, i da je reč o estradnoj politici koja nije ostavila značajan trag. I brojni drugi učesnici su takođe izrazili skepsu u pogledu toga da od političara treba očekivati da će biti nosioci procesa pomirenja. “21. vijek više očigledno nije vrijeme neke geste Vili Branta i njega nema ni na horizontu kad su u pitanju naši političari”, rekao je Mustafić i dodao da je “u obrazovanju i u radu sa mladima ključ svega, da je to vjerovatno ciljna grupa ako hoćete, neko kome se mi moramo obraćati”.

Važnost obrazovanja i buđenja akademske zajednice

Na obe debate došlo se do zaključka da je veliki deo akademske zajednice po pitanju pomirenja vrlo pasivan. **Saša Madacki**, direktor Centra za ljudska prava je u Sarajevu rekao da je problem akademske zajednice što ona “kao totalitet ne postoji”, da je reč o “izoliranim grupicama ne više po etničkom ključu, nego izoliranim u svoje habitate u smislu pravničke zajednice, istoričarske zajednice” itd, među kojima nema nikakve razmene i dijaloga. “Mi ne znamo kako ko predaje, koji je to sadržaj koji mi prenosimo tim generacijama. To je primjer aparthejda u školama”, rekao je Madacki, i naglasio da je samoj akademskoj zajednici potrebno otvaranje i kritičko preispitivanje, da bi se uopšte moglo krenuti sa preispitivanjem sadržaja koji se prenosi mladim ljudima.

Nataša Kandić je rekla da su mogućnosti nevladinih organizacija ograničene u procesu pomirenja, i da je poimenični popis žrtava najveći doprinos koji one mogu da daju ovom procesu. Promena udžbenika mora da dođe kao inicijativa od samih institucija, inače neće imati nikakvog efekta. “Akademske zajednice mogu više od toga, i njihova obaveza je da utvrde naučne činjenice. Problem je u tome što na ovim prostorima nikada nije bilo naučnih činjenica i uvek je bilo političkih činjenica. Ako mi [nevladine organizacije] utvrdimo forenzičke činjenice, onda ima šanse i za naučne činjenice koje su po redu, znači, iznad sudskih činjenica. Forenzičke činjenice smanjuju prostor za laži, manipulacije i falsifikate i to je minimum, istovremeno i maksimum od koga možemo da počemo i koji nas onda može voditi ka nekom poverenju. E, ja tu vidim ulogu akademske zajednice. Akademska zajednica može da da mnogo preciznije odgovore od civilnog društva”, rekla je Kandić.

Tanja Šljivar je rekla da je “ključni problem u porodici, u medijima i u školskom sistemu. Ta tri mehanizma tako jako i nekako solidarno funkcionišu u svakom entitetu u BiH i u cijeloj

regiji, da nikakvo pomirenje neće doći u obzir ako se ne pođe od ta tri osnovna nivoa”.

Kandić je u Beogradu zaključila: “Mi, nevladine organizacije, kao ni umetničke zajednice, ne možemo biti nosioci čina javnog priznanja žrtava. Mi to ne možemo, jer ne možemo zameniti državne institucije u priznavanju žrtava. Javna svedočenja žrtava imaju smisla, imaju tu snagu samo ako ih državne institucije organizuju. Toga moramo da budemo svesni, moramo takođe da budemo svesni da možemo da učinimo to da podstaknemo, da podstičemo stalno da i drugi postanu promoteri.”

Značaj sudske pravde

Na debati u Beogradu je pored umetnika, naučnika i profesora učestvovalo i nekoliko ambasadora. Govorili su o značaju sudske pravde, ali i o tome da realnost govori kako ona nije dovoljna za proces pomirenja, jer je, kako je rekao ambasador Švajcarske **Jean Daniel Ruch**, “pravo na pravdu [...] samo jedan aspekt kada se govori o potrebama žrtava”. Ambasador **Vincent Degert** je naglasio da je vladavina zakona za Evropsku Uniju “vrednost o kojoj se ne pregovara, i mi se oslanjamo na nju, i uprkos iznenađujućim presudama koje smo čuli od Međunarodnog suda”. On je rekao da je sledeći korak ulaganje u škole i obrazovne programe, na čemu se već radi.

12 Profesor prava **Zoran Pajić** je i u Sarajevu i u Beogradu govorio o raskoraku koji evidentno postoji između sudskih presuda i očekivanja žrtava, ali je naglasio da pravda i satisfakcija za žrtve (pre svega kroz pristup pravima na reparacije) otvaraju put ka pomirenju. Profesor **Milan Podunavac** se složio sa profesorom Pajićem da je region opterećen negativnim nasleđem i odsustvom kritičke refleksije, i dodao da je u Srbiji reč o još kompleksnijem problemu. Srpsko društvo je po njemu dodatno opterećeno i činjenicom da je postdiktatorsko društvo, i poraženo društvo. “Poražena društva imaju ogroman problem kako da oblikuju neku vrstu temeljnoga političkoga konsenzusa unutar koga nema političke borbe, političkih utakmica, unutar koga se oblikuje saglasnost o temeljnim vrednostima toga društva”, rekao je Podunavac, obrazlažući ključne prepreke napretku procesa pomirenja sa susedima.

Više učesnika oba skupa je zaključilo da postoji veoma malo poverenje i u udruženja žrtava. Pajić i Kandić su naglasili da političari zloupotrebljavaju udruženja, i da ona stoga ne mogu biti nosioci procesa pomirenja. Tanja Šljivar je navela “poražavajući” primer da je “predsjednica Udruženja ‘Majke Srebrenice’ čestitala Hrvatskoj na oslobađajućim presudama generalima Gotovini i Markaču. Neko ko je simbol civilne žrtve da ne prihvata druge civilne žrtve - i onda mislim da je dolazak do tog pomirenja zaista, zaista užasno, užasno daleko”.

Jelena Grujić

**!Pravda
za žrtve je
jedini put
do mirnog
suživota**

Istina treba da bude zasnovana na činjenicama o tome šta se tačno desilo u prošlosti, i nju bi mogao da utvrdi REKOM.

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) 29. novembra 2012. godine je oslobodio **Ramusha Haradinaja, Idriza Balju i Laha Brahimaja** optužbi koje su uključivale ubistvo, torturu, silovanje, nečovečno postupanje sa zarobljenicima i nasilno proterivanje Srba iz njihovih domova. Presudom Pretresnog veća, nakon delimično ponovljenog suđenja, oni su oslobođeni svih optužbi. Prema prvoj optužnici, u periodu od 1. marta 1998. godine do 30. septembra 1998. godine, u Operativnoj zoni Dukadini/Dukagjin, konkretno u selu Jablanica/Jabllanicë opštine Đakovica/Gjakovë, postojao je logor u kojem su se dešavala okrutna postupanja i mučenja pritvorenika, o čemu su optuženi Haradinaj, Bala i Brahimaj bili informisani. Međutim, Tužilaštvo nije iznelo dokaze koji povezuju optužene sa počinjenim zločinima, mada je tokom suđenja utvrđeno njihovo prisustvo na području gde se veruje da su zločini počinjeni, od marta do septembra 1998. godine. Svedoke Tužilaštva, pripadnike bezbednosnih službi Srbije, odbrana optuženih je lako diskreditovala. Odbrana je te svedoke optužila da su bili važna karika u lancu ubistava i nestanka Albanaca. Bitno je da je Tužilaštvo uspešno da dokaže da su u periodu na koji se odnosi optužnica na pomenutoj teritoriji počinjeni ratni zločini, i da žrtve postoje.

Suđenje optuženima je praćeno velikom medijskom pažnjom, kako na Kosovu tako i u Srbiji. Dok su na Kosovu Haradinaj i njegovi saborci pozitivno veličani, a njihova aktivnost u ratu koji je imao oslobađajući karakter se smatra čistom, u Srbiji je on viđen kao kriminalac u ratu koji je vođen sa ciljem čišćenja teritorija od ne-Albanaca i političkih protivnika. Na Kosovu se, dakle, taj rat tumači kao rat za stvaranje slobodnog i nezavisnog Kosova, dok je u Srbiji viđen kao rat za albanizaciju Kosova i progon ne-Albanaca.

Cela ova debata u medijima isključila je najbolnji deo priče - žrtve. Cilj MKSJ nije bio da odredi karakter nijednog rata niti da odredi da li je rat bio pravedan ili nepravedan, već je njegov glavni cilj uvek i jedino bio - odrediti individualnu krivičnu odgovornost (bilo to iz pozicije nalogodavca, izvršitelja ili podržioaca) u slučajevima izvršenja ratnih zločina i teškim kršenjima ljudskih prava, ili utvrditi postojanje udruženog zločinačkog poduhvata u određenim slučajevima. Sa izuzetkom nevladinih organizacija koje tokom svih sudskih

Ramush Haradinaj
Photo: www.lbnelert.com

postupaka traže pravdu za žrtve, institucije na Kosovu i Srbiji, mediji, intelektualci... bavili su se karakterom rata, a MKSJ je, zavisno od diskursa i okolnosti, karakterisan kao politički ili kao pravičan sud. Pitanja koja se tiču elementarnih potreba žrtava, prava da znaju sudbinu svojih članova porodica, prava na pravdu i na reparacije – nisu bile tema ni u kosovskom ni u srpskom društvu.

14

Po povratku iz Haga, Haradinaj nije govorio o žrtvama. On je pretežno govorio o potrebi povratka raseljenih iz svih etničkih grupa na Kosovu, potrebi za koegzistencijom svih naroda i o zajedničkom putu ka Evropskoj uniji koji se može se izgraditi samo preko dobrih međuetničkih i međudržavnih odnosa. Ni u jednom trenutku nije objasnio kako zamišlja da gradi poverenje i kako bi trebalo da se postigne pomirenje. Haradinaj nije govorio o potrebi za procesuiranjem izvršilaca ubistava više od 40 ne-Albanaca (pretežno Srba) u području gde je on bio komandno nadležan. Takođe, Haradinaj nije govorio o potrebi rehabilitacije porodica žrtava niti o reparacijama.

Takav odnos javnosti prema žrtvama u svim državama nastalim od raspada bivše SFRJ, kao i činjenica da pravda za žrtve nije dostignuta putem suđenja za ratne zločine, samo je još više ojačala potrebu ustanovljenja Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim kršenjima ljudskih prava (REKOM). Istina treba da bude zasnovana na činjenicama o tome šta se tačno desilo u prošlosti, i nju bi mogao da utvrdi REKOM. Tako utvrđene nesporne činjenice bi okončale ciklus manipulacija žrtvama, i trebale bi da postanu deo zvaničnih, državnih politika svih zemalja u regionu. Procesuiranje ratnih zločina i drugih povreda ljudskih prava od strane domaćih sudova će i dalje biti od posebnog značaja. Krivično pravo ima moć da ojača veru u pravnu državu, čemu snažno može da doprinese i omogućavanje žrtvama da realizuju svoje pravo na reparaciju. To je način da ideja o zajedničkom životu različitih etničkih zajednica dobije na težini i ima smisla.

Kreshnik Sylejmani

Autor je koordinator projekta „Neformalno obrazovanje“ u Fondu za humanitarno pravo Kosovo

!Jasenovac pred izazovima sjećanja

**Jasenovac je bio najveći logor
smrti, zatočenja i prisilnog rada
u Nezavisnoj državi Hrvatskoj
tokom 2. svjetskog rata.**

Muzeji holokausta bave se reprezentacijom jedinog elementa na koji je bilo svedeno dostojanstvo milijuna ljudi - sjećanjem. Uloga muzeja holokausta zbog toga bi uvijek trebala biti usmjerena prema potpunijem življenju budućnosti. Muzeji bi nas trebali potaknuti na razmišljanje ne samo o tome *"Kako je nekima bilo?"*, već i na razmatranje pitanja *"Tko smo mi?"*, *"Tko je meni sličan?"*, *"Kako mogu ostvariti zajedništvo?"*.

No u oblasti suočavanja s prošlošću, povijest nam je puno puta pokazala da je put prema potpunijoj budućnosti, temeljen na solidarnosti, pomirenju i izgradnji zajedničkog sjećanja, nerijetko stranputica ispunjena avenijama mnogostrukih sjećanja, interpretacija i reprezentacija prošlosti. U složenim mrežama rekonstruiranja prošlih događaja, u mreži sjećanja i zaborava, prošlost je društvena konstrukcija koja može biti na različite načine prikazana i ispričana – od toga da biva iskrivljenom, prešućenom, umanjenom, preuveličanom, zaboravljenom, zanemarenom, zloupotrebljavanom, instrumentaliziranom, banaliziranom, manipularanom.

Memorijalni muzej Spomen područja *Jasenovac* ima poseban status i misiju među muzejskim spomenicima u Republici Hrvatskoj, ali i na širem geografskom području. Njegova specifična povijesna pozadina čini ga mjestom neprestane rekontekstualizacije. Općeljudska tragedija koja je upisana u to mjesto te prezentirana muzejskim postavom mora predstavljati neprestani izazov svakom obliku zatvaranja, mržnje i netolerancije. No predstavlja li Memorijalni muzej u Jasenovcu u dovoljnoj mjeri izazov mržnji i netoleranciji? Jasenovac je, kao povijesno, ali i kao misaono mjesto, bio i ostao vrlo spornim mjestom sjećanja, te da je dugo godina bio poprište nacionalnih sukoba i pripisivanja. Na primjer, spisi sa suđenja u Den Haagu pokazali su kako je upravo "Jasenovac" bio poticaj za čitav niz novih zločina koji su se događali.

U jasenovačkom logoru – koji je bio najveći logor smrti, zatočenja i prisilnog rada u Nezavisnoj državi Hrvatskoj tokom 2. svjetskog rata - ustaše su brutalno ubijali najvećim dijelom Srbe, Rome, Židove i Hrvate (protivnike ustaškog režima). Stradanje velikog broja žrtava

*Spomen područje Jasenovac
Photo: en.wikipedia.org*

16

koje su pripadale različitim etničkim i nacionalnim grupama - te današnja nemogućnost tih grupa da izgrade zajedničko sjećanje – čini velik dio problema jasenovačke traume. Izgradnja sjećanja mora biti temeljena na istini kao i na velikom angažmanu u pronalaženju putova za zajednički dijalog kako na državno-političkoj, tako i na jednako važnoj društveno-kulturnoj razini. Krećući od neslaganja oko broja stradalih žrtava, rekonstrukcije povijesnih događaja, pa sve do načina komemoriranja, nepodudarna kolektivna sjećanja srpskog, hrvatskog, židovskog i romskog naroda prepreka su pronalaženju zajedničkog dijaloga.

Memorijalni muzej u Jasenovcu u tom smislu ima duboku simboličku važnost. Taj muzej kao pojedinačni prostor sjećanja funkcionira kao mjesto susreta s najstrašnijim razdobljima u nacionalnoj povijesti. Ta su razdoblja, neodvojiva od svojih ideologija te u svjetlu totalitarnosti svojih režima, ostavila duboke te raznolike društvene i kulturne utiske u kolektivnom sjećanju hrvatskog naroda, ali i utiske u svakodnevnim životima građana, na taj način utječući na njihov odnos prema drugim nacionalnim i etničkim skupinama. Povijest jasenovačkog zločina i stradanja u kolektivnom je, ali i u individualnom sjećanju prešla put od potiskivanja i prešućivanja do preuveličavanja i banaliziranja, što i jest osnova zloupotrebe povijesti i sjećanja na Jasenovac. Stoga se moramo pitati, na koji način "Jasenovac" može postati mjesto pomirenja, odnosno izgradnje sjećanja na prošlu patnju koja će biti poticaj za proširenje solidarnosti i empatije? Sadašnji muzejski postav koji se vodi motivom "žrtva je ime" čini iznimno važan pomak u razumijevanju traume stavljajući žrtvu u središte. Jednako tako, inzistira se na njihovoj povijesnoj situiranosti, bježeći od apstrakcije broja. Uz odavanje priznanja muzejskom postavu i uz poštovanje prema bogatom i iscrpnom povijesno-znanstvenom radu učinjenom u istraživanjima o Jasenovcu, moramo upozoriti da "Jasenovac" kao sporno mjesto sjećanja zahtijeva stalno sagledavanje te dodatna proučavanja i promatranja. Trauma Jasenovca, na način na koji je reprezentirana do sada, ne omogućuje stvaranje zajedničkih okvira za međusobno dijeljenje sjećanja i tereta patnje, te shodno tome nema pozitivne utjecaje na međuetničke odnose.

U potrazi za solidarn(ij)om humanošću svih nacija i etnija uključenih u jasenovačku traumu,

izazov postavljen pred jasenovačku muzejsku (re)prezentaciju jest: kako ostvariti susret koji će omogućiti (re)strukturiranje sjećanja na način da ono postane uključivo za Drugoga? Je li ga uopće moguće ostvariti na taj način, muzejskim postavom? Ideja vodilja pri osnivanju muzeja holokausta po čitavom svijetu bila je jednaka - ostvarivanje mirnije budućnosti kroz pomirenje s prošlošću. Samo stalnim suočavanjem s prošlošću, priznavanjem odgovornosti, isprikom i razmjenom sjećanja u aktivnom, kritičkom dijalogu svih grupa uključenih u jasenovačku tragediju i traumu, moguće je krenuti na put prema izgradnji mirnije budućnosti.

Andriana Benčić

Autorka je na poslijediplomskim doktorskim studijama sociologije (tema doktorske dizertacije - sociologija sjećanja i pamćenja, sociologija kulturalne traume). Izlaganje sa Treninga tranzicijske pravde koji je u Zagrebu organizovala Inicijativa mladih za ljudska prava Hrvatska.

IZ DRUGIH MEDIJA

Most Radio Slobodna Evropa: Nataša Kandić i Vesna Teršelič

**!Ubijeno više
od trideset
hiljada,
proterano
dva miliona
ljudi**

17

Omer Karabeg: Naše sagovornice su **Nataša Kandić** iz beogradskog Fonda za humanitarno pravo i **Vesna Teršelič** iz zagrebačke nevladine organizacije Documenta - Centra za suočavanje sa prošlošću. Septembra prošle godine aktivisti Inicijative za REKOM poslali su predsednicima svih država na području bivše Jugoslavije razglednice u kojima ih mole da pokrenu zvaničnu proceduru za osnivanje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima. Kako su predsednici reagovali?

Nataša Kandić: Mi smo napravili jednu malu anketu. Zvali smo kabinete predsednika država

u regionu da vidimo kakve su reakcije. Reagovao je makedonski predsjednik **Ivanov**, koji je odmah pozvao profesorku **Biljanu Vankovsku**, predstavnicu Inicijative REKOM iz Makedonije. U Beogradu su nam rekli da je predsjednik **Nikolić** shvatio da je razglednice dobio na poklon. Iz Zagreba smo dobili informaciju da je predsjednik **Josipović** pročitao razglednice. To je sve što smo saznali. Nije bilo reakcije na sadržaj razglednica. Sve to pokazuje da naši visoki političari nisu navikli na komunikaciju sa običnim ljudima, oni uglavnom ne reaguju na poruke koje im šalju građani.

Omer Karabeg: Kako vlast u Hrvatskoj gleda na REKOM?

Vesna Teršelič: Vlada je suzdržana. Pitanja koja joj upućujemo ostaju bez odgovora. Međutim, iznimno je važna podrška koju dobijamo od predsjednika Josipovića, koji je u više navrata podržao inicijativu za osnivanje REKOM-a.

Omer Karabeg: Gospodo Teršelič, vi ste u jednom intervjuu izjavili da bi REKOM trebalo da napravi veliku knjigu mrtvih, u kojoj bi imenom i prezimenom bili popisani svi oni koji su od 1991. godine ubijeni, kao i oni koji se vode kao nestali. Rekli ste da treba utvrditi i okolnosti njihovog stradanja. Da li je to moguće?

Vesna Teršelič: To je moguće prije svega zato što su već urađena značajna istraživanja. Uradile su ih organizacije civilnog društva, kao što su Istraživačko-dokumentacioni centar iz Sarajeva, Fond za humanitarno pravo iz Beograda i Prištine, i naš Centar sa suočavanje sa prošlošću - Documenta, koji radi na dokumentiranju stradanja u Hrvatskoj. Puno podataka su prikupile i vladine službe i znanstvene institucije. Mislim da je obveza svih vlada u regionu da preko REKOM-a objave imena i prezimena ubijenih i nestalih, i okolnosti njihovog stradanja. To duguju u prvom redu žrtvama, ali i svakom od nas. Svaki državljanin postjugoslavenskih zemalja ima pravo vidjeti te podatke. Kad je riječ o brojkama, nažalost još uvijek govorimo o procjenama, ali čini mi se da sa priličnom sigurnošću možemo tvrditi da je ubijeno i nestalo više od 130.000 ljudi.

Nataša Kandić: Kako smo došli do ove cifre od oko 130.000 ubijenih i nestalih? U ratu u Bosni i Hercegovini život je izgubilo 96.000 ljudi, a u Hrvatskoj oko 11.000 Hrvata i između 6.000 i 7.000 Srba. Što se tiče Srbije, koja, kako je govorio njen pokojni predsjednik, nije bila u ratu - oko 1.600 državljana Srbije i Crne Gore izgubilo je život na teritoriji Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Kad je reč o Kosovu, tamo je od januara 1998. godine do kraja decembra 2000. godine tokom oružanih sukoba i neposredno nakon toga stradalo 13.500 ljudi. Oko 250 ljudi ubijeno je u ratu u Makedoniji 2001. godine i oko 50 pripadnika bivše JNA i Teritorijalne odbrane Slovenije stradalo je na početku rata na teritoriji Slovenije.

Omer Karabeg: Postoji li približan podatak o broju proteranih i raseljenih?

Nataša Kandić: Sigurno je da najmanje dva miliona ljudi više ne živi na svojim nekadašnjim adresama. Ima tu lokalnog pomeranja, ima tu pomeranja od sela do sela. Kada sve to sračunamo, moja je procena da ima oko dva miliona raseljenih, s tim da je više od 600.000 definitivno napustilo teritoriju nekadašnje Jugoslavije i da sada žive u svetu - u Evropi, Americi, Australiji, na raznim kontinentima.

Omer Karabeg: Najveću arhivu o ratnim zločinima na području bivše Jugoslavije ima Haški tribunal. Da li bi tu arhivu nakon zatvaranja tribunala preuzeo REKOM?

Nataša Kandić: Svi dokazi na kojima se zasnivaju presude Haškog tribunala dostupni su na internetu. Mogu ih koristiti istraživači, historičari, politikolozi, sociolozi. I mi u Fondu za humanitarno pravo koristimo hašku arhivu koja se nalazi na internetu. To je strašno važno, jer te dokumente nikada ne bismo dobili od naših država. Fond za humanitarno pravo godinama je od državnih institucija Srbije tražio dokumente o rasporedu, kretanju i prisustvu pojedinih vojnih i policijskih jedinica na Kosovu, u Bosni i u Hrvatskoj - i nikada ih nismo dobili. Uvek je obrazloženje bilo da je za vreme NATO bombardovanja sve to uništeno, a onda smo sva ta dokumenta našli na internet stranici Haškog tribunala. Postoji jedan deo arhive, a to je arhiva haškog tužilaštva koja nije korišćena u sudskim procesima i koja sadrži veoma važne podatke, koji, ako dođu u loše ruke, mogu biti zloupotrebjeni. Mislim, pre svega, na dokumenta i podatke koje su davali neki pojedinci želeći da pomognu haškom tužilaštvu, ali su tražili da to nikada ne bude obelodanjeno, pogotovo da ne dođe u ruke država iz kojih oni potiču. Za sada nema odluke o tome šta će biti s tom arhivom tužilaštva, ali u svakom slučaju ona ne bi smela da bude vraćena u zemlje odakle potiču ljudi koji su dali te podatke i dokumenta, jer bi određene službe mogle da dođu u iskušenje da ih zloupotrebe u političke svrhe.

Pristupanje Koaliciji za REKOM

Ime i prezime _____

Organizacija

Država _____

Adresa _____

Email _____

Website _____

Telefon _____

Potpisi.

Zbog sebe. Da se zna.

Da se ne zaboravi. Da se ne ponovi.

Da krenemo dalje.

Omer Karabeg: Rekao bih da ste vi najveći deo posla završili i sada su na potezu države, ali one se ne oglašavaju. Mislite li da će nekog pomaka biti u 2013. godini, pa da, recimo, u 2014. REKOM zvanično počne da radi?

Nataša Kandić: Mi ne čekamo. Mi i dalje radimo na poimeničnom popisu ubijenih i nestalih u ratovima devedesetih godina. Civilno društvo ima kapacitete da uradi ono što balkanske države nikada nisu uradile. Prvi put u istoriji Balkana biće napravljen poimenični popis žrtava rata, koji će prekinuti balkansku praksu manipulisanja brojkama stradalih, koje su uvek bile veće ili manje, u zavisnosti od političkog interesa onoga ko ih iznosi. Imenima se ne može manipulirati. Ne treba zaboraviti da je javna podrška za osnivanje REKOM-a neupitna i da stalno raste. Bila sam uverena da će ta podrška uticati na političku podršku našoj inicijativi, ali sam doživela veliko razočarenje kada sam shvatila da te dve podrške ne korespondiraju, da to što građani potpisuju, što šalju razglednice predsednicima država, što stalno pitaju - nema nikakvog uticaja na političare.

Vesna Teršelić: Bilo bi važno da se REKOM što prije osnuje, jer je prošlo dosta vremena od zločina. Previše ljudi nije dočekalo nikakvo priznanje patnje. Osnivanje REKOM-a ne smije se odlagati ni zbog toga što prečesto gledamo kako političari iz zemalja bivše Jugoslavije jedni druge okrivljuju i optužuju. Primjerice, političari iz Hrvatske još uvijek optužuju Srbiju za progon Hrvata 1991. godine, a iz Srbije čujemo optužbe za egzodus Srba 1995. Pri tome se pominju različite brojke, kako kojoj strani odgovara. REKOM će utvrditi činjenice i stvoriti temelj za priznanje patnje svih žrtava. Mnogo je onih koji nisu dočekali nikakvu pravdu kaznenim

Potpis podrške za osnivanje REKOM

Ime i prezime _____

Država _____

Adresa _____

Email _____

Matični broj/Osobni identifikacijski broj _____

Broj lične karte/Broj osobne iskaznice _____

Broj pasoša/Broj putovnice _____

Broj vozačke dozvole _____

Potpiši.

Zbog sebe. Da se zna.

Da se ne zaboravi. Da se ne ponovi.

Da krenemo dalje.

putem, a svi očekuju priznanje patnje, u najmanju ruku utvrđivanje činjenica. Zato mislim da vlade postjugoslavenskih država duguju REKOM svima nama, a prije svega žrtvama. Hoće li ga osnovati ove godine ili neke druge - to je u rukama političara i oni su na potezu.

Jedna povijest, više historija

Vesna Teršelić: Kada smo prije nekoliko godina objavili publikaciju *Jedna povijest, više historija*, najviše debate je izazvala ona stranica gdje su jedne pored drugih objavljene fotografije branitelja koji se vraćaju u Zagreb nakon operacije Oluja, a odmah pored njih slike izbjeglica, koje napuštaju Hrvatsku. Prema podacima Visokog komesarijata za izbjeglice, u Hrvatsku se vratilo nešto više od 132.000 ljudi, ali samo oko 48 posto za stalno. Dakle, povratak je još uvijek strašan izazov, on je bio zaustavljen od strane hrvatskih vlasti, zločini su zataškavani. Sve su to teški tereti suočavanja sa prošlošću, s kojima se mi u Hrvatskoj još uvijek nosimo. Interpretacije toga što se desilo u Oluji veoma su različite i mi iz nevladinih organizacija nastojimo da ih približimo. Činjenice o ubijenima, nestalima, o spaljenim selima trebaju biti utvrđene i oko njih ne bismo trebali voditi rasprave, trebalo bi biti nepristojno da se sporimo oko činjenica. Zato nam treba REKOM kao zajednički mehanizam za utvrđivanje činjenica. Bez toga teško da možemo izgraditi temelj za izgradnju povjerenja i normalizaciju odnosa.

Knjige mrtvih i knjige pamćenja

Nataša Kandić: Istraživačko-dokumentacioni centar iz Sarajeva u saradnji sa Fondom za humanitarno pravo iz Beograda predstaviće 21. januara ove godine *Bosansku knjigu mrtvih*. To su četiri toma koja sadrže imena 96.000 ljudi ubijenih ili nestalih u ratu u Bosni i Hercegovini u periodu od 1991. do 1995. godine. To će biti jedini spomenik svim tim ljudima koji su izgubili život. Tu su svi, nema razlike između onih koji su bili na jednoj, drugoj ili trećoj strani. Inače, septembra 2011. godine Fond za humanitarno pravo Srbije i Kosova izašao je sa prvim tomom *Kosovske knjige pamćenja*, u kome je 2.050 imena. Uz svako ime iznete su okolnosti stradanja tog čoveka, žene ili deteta. U ovom trenutku Centar za suočavanje sa prošlošću - Documenta i Fond za humanitarno pravo pripremaju spisak ljudi koji su stradali u ratu u Hrvatskoj od 1991. godine do operacije Oluja i nakon toga. Mi ćemo, dakle, uraditi najveći deo posla, a državama bivše Jugoslavije ostaje da osnuju REKOM koji bi verifikovao činjenice koje smo mi prikupili i uradio ono što je najvažnije, a što mi ne možemo, a to je javno priznanje žrtava. Tu moć imaju samo države. Ova imena će da budu most koji povezuje sve. Imena su proverljiva i to je nešto što će svi poštovati. Ne vidim da bi tu mogao postojati ikakav problem. Ono što jeste problem, to je razumevanje tih činjenica. Mi ne mislimo da je REKOM taj koji treba da utvrđuje zajedničku istinu. Svaka žrtva i svaka porodica ima pravo na svoju istinu i niko ne može to da menja. Ono što mi hoćemo jeste razumevanje za shvatanje onog drugog, pokušaj da se stvari sagledaju i iz njegovog ugla - kako on to, za-pravo, vidi, šta se to njemu dogodilo, a što mi ne vidimo. To je približavanje različitih istina, a to se može postići samo empatijom. Kada dođe do toga, kada počne razumevanje iz ugla drugog, onda je i suočavanje sa prošlošću na dobrom putu. A mi do toga ne možemo doći bez države, bez političara, bez državnog pečata na ono što su uradile nevladine organizacije, koje se zalažu sa osnivanje REKOM-a.

Preneto iz dnevnog lista Danas, 11.1.2013.

!Intervju: profesor
Stephan Parmentier
**Regionalni
dijalog je ključan
za pomirenje u
bivšoj Jugoslaviji**

Profesor Stephan Parmentier
Photo: Kraljevski univerzitet u Leuvenu

22

Profesor **Stephan Parmentier** predaje sociologiju zločina, zakona i ljudskih prava na Pravnom fakultetu Kraljevskog univerziteta u *Leuvenu*, Belgija. Među ostalim značajnim pozicijama koje zauzima širom sveta u području kriminologije, je i ta da je član Savetodavnog odbora Oksfordskog centra za kriminologiju na kojem takođe i predaje, a gostujući je profesor i na institutima i univerzitetima u Španiji, Kostariki, Australiji, Holandiji, Južnoj Africi itd. Radio je kao savetnik Evropskog komiteta za prevenciju torture, a bio je i potpredsednik flamanske sekcije *Amnesty International*. Profesor Parmentier je trenutno urednik internacionalne biblioteke *Series on Transitional Justice*. Objavio je brojne članke i knjige o pomirenju u bivšoj Jugoslaviji.

U saradnji sa vašim timom, sprovodili ste istraživanje o suočavanju sa traumama iz prošlosti, koje je obuhvatilo i Bosnu i Srbiju. Možete li nam reći kakvi su vaši nalazi i zaključci?

Da, tokom naša dva istraživanja – u Bosni (jun 2006) i u Srbiji (jun 2007) – postavljali smo pitanja o tome kakve su vrste povreda zadobili ljudi tokom rata (koji tip viktimizacije) i o njihovim mišljenjima vezanim za suočavanje sa prošlošću (strategije i mehanizmi postkonfliktne pravde). Istraživanja je finansirao Univerzitet u Leuvenu i tokom njih smo blisko saradivali sa lokalnim partnerima u obe zemlje.

Naravno, veoma je teško sumirati sve naše nalaze, ali pokušaću da u kratkim crtama opišem neke od najznačajnijih. Prvo, jasno je da su mnogi ljudi postali žrtve oružanih sukoba. U Bosni, zabeleženi su sledeći tipovi povreda tokom konflikta (cifre koje slede odnose se samo na one koji su rekli da su bili „veoma“ pogođeni): oko 37odsto je prijavilo fizičku štetu (povrede, nes-tanak članova porodice, smrt članova porodice), 73 odsto je navelo materijalnu štetu (prisilno preseljenje, gubitak imovine, gubitak prihoda), a 85 odsto ispitanika je prijavilo emocionalnu štetu (u oblasti osećanja), koja je najzastupljenija kategorija od svih. I u Srbiji su ljudi pretrpeli

iste vrste šteta i u istom poretku, ali procentualno za 10 odsto do 20 odsto manje. To znači da je mnogo ljudi pretrpelo ozbiljne traume tokom rata ali i posle njega, i veoma je nejasno da li su uspeli da izađu na kraj sa svojim traumama i koje su im službe pomogle u tome. Dalja statistička analiza ovih podataka, barem na području Bosne, otkrila je da je trauma negativno uticala na stavove ljudi o post-konfliktnoj pravdi uopšte, a posebno o pomirenju.

Kada je u pitanju suočavanje sa zločinima iz prošlosti, jasno je da i Bošnjaci i Srbi osećaju snažnu potrebu da podele svoja iskustva i ispričaju svoje priče o tome šta im se desilo tokom rata. Obe grupe ispitanika misle da takve priče treba pričati u različitim kontekstima kao što su komisije za istinu, javni događaji (okrugli stolovi i radionice), pa čak i u malim društvenim grupama, naročito kada su prisutni članovi drugih etničkih grupa. Veliki broj ispitanika u obe grupe takođe misli da priče iz rata treba pričati na sudovima, iako je procenat takvih nešto viši u Bosni (83 odsto) nego u Srbiji (74 odsto).

Drugi se aspekt odnosi na reparacije žrtvama. Naročito u slučaju Bosne, ali takođe i u Srbiji, ispitanici su vrlo jasno stavili do znanja da je najbolji način da se ispravi nepravda koja im je učinjena da prekršioци preuzmu aktivnu odgovornost za njihovo pogrešno ponašanje u prošlosti. To znači da bi prekršioци trebali da prepoznaju svoju krivicu tako što će je priznati i izviniti se (prema više od 80 odsto ispitanika). Akcije koje su takođe važne su povratak ukradene imovine ili, ako ovo više nije moguće izvesti, isplata kompenzacija žrtvama (preko 65 odsto). Bitnim oblicima (simboličke) reparacije smatraju se i spomenici žrtvama, ali na tome više insistiraju Bošnjaci (preko 60 odsto) nego Srbi (oko 40 odsto).

Bošnjaci i Srbi osećaju snažnu potrebu da podele svoja iskustva i ispričaju svoje priče.

23

Ovo je samo veoma kratak sažetak istraživanja. Očigledno, uvek se mora biti pažljiv sa interpretacijama ovih rezultata, pošto ovaj tip kvantitativnog istraživanja takođe ima određene slabosti, a cifre nikad ne prikazuju celokupnu stvarnost ljudskih stavova o mnogim komplikovanim temama postkonfliktno pravde.

Kako biste danas ocenili proces tranzicione pravde u bivšoj Jugoslaviji? Koje su po vama ključne prepreke budućem progresu?

Ovo je teško pitanje, iz prostog razloga što naš cilj nije bio da u potpunosti procenimo i prosudimo ceo proces tranzicione pravde u bivšoj Jugoslaviji. U osnovi smo želeli da otvorimo nove uvide u strategije i mehanizme tranzicione pravde koji bi mogli da budu od koristi političarima, nevladinim organizacijama, strancima koji deluju u regionu, kao i celokupnom stanovništvu. Ipak, neki od aspekata su nas pogodili kao istraživače i to je potrebno obrazložiti. Na primer, statistika je jasno ukazala na to da još uvek postoji veoma visok nivo traume u zemljama u kojima smo sproveli istraživanje, i čini nam se – na prvi pogled – da se malo pažnje posvećuje ovom problemu. U jednom od pitanja upitnika, želeli smo da saznamo o tome koji su akteri pomogli a koji odmogli u obnovi poverenja između etničkih grupacija. U Srbiji, više od polovine ispitanika misli da su protok vremena od rata, pozitivna sećanja na predratni period, međusobna priznanja patnje i uloga nevladinih organizacija imali pozitivan uticaj na među-etničko poverenje. Što se tiče negativnih faktora za izgradnju poverenja, ispitanici iz Srbije su jasno ukazali na političare, školstvo, medije... i na visok nivo

traume u društvu. I u Bosni su cifre – i proporcije između kategorija – bile veoma slične.

Čak i ako analizirate sve mehanizme tranzicione pravde u regionu, čini se kao da ste obratili posebnu pažnju na suđenja za ratne zločine. Možete li da nam kažete zašto?

Pa, naravno da nismo mogli da izbegnemo pitanja o krivičnim suđenjima, pošto ova vrsta strategije dominira u svakoj raspravi o ratnim zločinima počinjenim na Balkanu. Zapravo, zvaničan diskurs internacionalne zajednice stavlja veoma jak akcenat na krivična suđenja, na čelu sa Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). Ispitanici u našem istraživanju su imali daleko nijansiraniji stav što se tiče suđenja. Najpre, stavili su nam do znanja da više veruju krivičnim suđenjima u jednoj od zemalja bivše Jugoslavije nego suđenjima u nekoj od zemalja van bivše Jugoslavije (i Srbi i Bošnjaci misle isto po ovom pitanju, iako više Bošnjaka odobrava „interna suđenja“ – 70 odsto – nego Srba – 63 odsto). Štaviše, uloga MKSJ je očigledno kamen spoticanja između ove dve grupacije: dok polovina ispitanika iz Srbije smatra da MKSJ nije pomogao u obnovi poverenja između etničkih grupacija, polovina ispitanika iz Bosne misli suprotno i tvrdi da je MKSJ pomogao promociji pomirenja. Zanimljivo je zapaziti da je nedostatak odgovora na ovo pitanje bio mnogo veći među ispitanicima iz Srbije (skoro 20 odsto) u odnosu na ispitanike iz Bosne (12 odsto), što sugerise da su mnogi ljudi neodlučni po ovom pitanju i da bi voleli da o njemu dodatno razmisle.

Da li je proces pomirenja isti za svaki konflikt i za svaku zemlju?

24

Pitanja o pomirenju su uvek među najtežima u raspravama o postkonfliktnoj pravdi, jednostavno zato što nema konsenzusa o tome šta pomirenje zaista znači. Neki kažu da sâm proces približavanja nekadašnjih neprijatelja predstavlja pomirenje, a drugi tvrde da su potrebni neki opipljivi rezultati između individua i grupacija. Komisija za istinu i pomirenje u Južnoj Africi je spominjala četiri nivoa pomirenja (intrapersonalni, između pojedinaca, između društava i u okviru nacionalne države) a Komisija za istinu iz Perua je povezala pomirenje sa tri oblasti života (interpersonalnom, društvenom i političkom). Ista raznovrsnost u konceptima se videla i u našem istraživanju, pošto smo postavili otvoreno pitanje: „Šta vama znači pomirenje?“ Iako su odgovori veoma različiti, začuđuje to što tri osnovna koncepta izbijaju u vrh liste od prvih pet i u slučaju Bosne i u slučaju Srbije: prvi na listi u obe zemlje je „miroljubiv suživot“ (22 odsto i 24 odsto), koji u stopu prati „oprostaj“ (12 odsto u Srbiji ali 21 odsto u Bosni). Takođe je i „poštovanje“ ušlo u prvih pet u slučaju obe zemlje (12 odsto i 9 odsto). Sudeći po ovim nalazima, bili bismo skloni tvrdnji da održiv pojam pomirenja podrazumeva da bivši neprijatelji mogu da žive zajedno na miran način bez nasilja tokom dugog vremenskog perioda – ništa više i ništa manje od toga. Ali isto pitanje u istim državama može da dobije različite odgovore.

Šta su vaše preporuke kada je u pitanju dalji napredak – šta bi trebali da budu sledeći koraci?

Iz detaljne statističke analize podataka iz Bosne smo zaključili da je dijalog najtačniji predskazivač poverenja i pomirenja u društvu. Ovo znači da će procesi koji su zasnovani na oblicima dijaloga među pojedincima i među grupama verovatnije dovesti do miroljubivog suživota, da upotrebimo terminologiju koju smo već koristili. Potrebna nam je dalja analiza kako bismo u potpunosti razumeli koje vrste dijaloga su najpogodnije za stvaranje

poverenja i pomirenje, ali za sada pretpostavljamo da su sve vrste korisne, kako u malim tako i u velikim grupama, čak i u društvima u celini, sve dok ljudi mogu da komuniciraju recipročno (kako bismo izbegli „monologe“). Ovo smo druge nazivali „procesnim pristupom“ suočavanju s prošlošću. U ovom trenutku, ne možemo da potvrdimo kako će nalazi istraživanja u Bosni biti u potpunosti isti kao onog u Srbiji, ali interpretacija podataka se nastavlja i nadamo se da ćemo u skoroj budućnosti moći da vas obavestimo o rezultatima.

Šta mislite o procesu REKOM do sada i kako vidite njegovu budućnost?

Iako nismo detaljno proučavali Inicijativu za REKOM, mislimo da se ona veoma dobro uklapa u značaj i potrebu za dijalogom u zemljama bivše Jugoslavije. Rasprave u okviru grupacija žrtava i boraca, i između tih grupa, čine se veoma korisnim za ljude kako bi bolje razumeli šta im se dogodilo a takođe i ono što se dogodilo drugim pojedincima i grupacijama. Međutim, prava snaga REKOM-a je po mom mišljenju u njegovoj mogućnosti da prevaziđe granice, jer tako se konsultacije i diskusije mogu održavati u više od jedne oblasti i u više od jedne zemlje bivše Jugoslavije. Na ovaj način, on definitivno pruža sveobuhvatniji i uravnoteženiji pogled na stavove ljudi i predloge kako da se izade na kraj sa prošlošću i izgradi bolja budućnost.

Jelena Grujić

25

GLAS ŽRTAVA

Svedočenje: Obren
Viktor, bivši logoraš

**Žeđ, glad i
batine duge
dve godine**

Obren Viktor je proveo 44 meseca u logorima Silos, Krupa, Hrasnica i Viktor Bujanj u Bosni i Hercegovini. Svjedočio je o svom stradanju na Trećem Regionalnom forumu o mehanizmima za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji, održanom u Beogradu, 11-12.02.2008. godine.

Viktor svedoči da je, kada je odveden u logor, imao 78 kilograma, a nakon 35 dana boravka u *Silosu* „nisam imao ni 40“. U tom logoru „prva dva dana nisam ništa jeo, da bi kasnije, ne samo meni, nego i ostalima u 24 sata jednu malu šnitru [...] dali a nekad i to preskoče. Pa zato sam ovako i dobio kilažu za kratko vrijeme. Izvođen sam na nekakva saslušanja. Kako su god koga dovodili iz mog sela ili sa područja Tarčina, sve sam mor'o ići ja, ne znam zbog čega. Odmah mogu da kažem da nisam bio nikakav aktivista, da nisam radio ono što nisam trebao da radim. Posle svakog tog izlaska [sa saslušanja] normalno bila je tuča. [...] Razvuklo se to tako, ta maltretiranja negdje do oktobra mjeseca, kada su nam dozvolili da nam se od kuće donosi nešto malo hrane. A prije toga supruga je nekako to... bili smo materijalno dobro situirani, pa recimo ako mi je trebala da spremi sendvič, da ja dobijem taj sendvič, morala je da dâ nekom od tih stražara, mojih komšija 10 ili 20 maraka da bi on to meni uručio. Ili dešavalo se da mi nekada spremi i pare. Ako mi je spremila 20 maraka, ja sam dobio štetu cigara, 'Opatiju' koja je koštala četiri marke.“

„Donešeno je da svaki dan dobijamo lanč pakete, da nam djeli uprava zatvora ali smo to dobili [...] taj dan kada je došao Crveni krst [26. 11.1992.]. Onda su nam to svaki treći ili četvrti dan davali, znači ne svaki dan. Delegacija Međunarodnog Crvenog krsta je rekla nama da svaki dan ćemo dobiti taj lanč paket. Međutim, od toga nije bilo ništa. Bilo je malo bolje, kažem, dozvolili su neku hranu od kuće. Dobijete jedan hljeb [...] i prvo ga morate podijeliti sa onim kome nema ko da spremi. A ono što vam je ostalo izdijelite na 15 dana i nema pojest ono za sutra što vam je ostavljeno, jer nećete imati prekositra.“

26

„U Krupi nam je bilo nešto malo bolje. Hrana je ostala ista ili lošija ali na našim ćelijama su bila vrata od mreže. Znači, mogla su se otvoriti, pa imali smo bar očni dodir sa spoljnim svijetom, dok to u Silosu nije bilo. *Silos* je okno za žito. Pet metara širok, pet visok i deset dug. Bez svjetlosti, bez ičega, beton. Znači šta znači okno za žito. Mora biti urađeno tako da se ne može žito pokvariti. Pa eto, mislim nismo se ni mi pokvarili. Bilo nam je dobro [u logoru Krupa]. I mogli smo da izademo izvršiti fiziološke potrebe u svakom momentu, dok to u Silosu nije bilo. U Silosu kada se otvore vrata, kaže: 'Izađite četvorica'. Nas je 45, četvorica mogu izaći, ostali ne. Bilo nas je, opet kažem, po 45, negdje je bilo i 35. Čak u jednoj ćeliji je bilo 57. Litar i po vode smo dobivali za 24 sata.“

„Te smo stražare dobro i poznavali. Bili su nam komšije i šta ja znam. Da bi drugi dan ili treći počela ogromna maltretiranja. Bilo jako dosta komšiluka tu stražara i ljudi koji su bili sa mnom. Šestog prvog [1993.] na Badnji dan naveče izveden je Savić Milomir, zvani Lako, Stevo Viktor i Vojin Milanović. Ubijeni su do besvjesti. Kada su ih ubacili u ćeliju, mislili smo da neće preživjeti. Ali eto. Hranili smo ih par dana na slamku.“

Viktor je s grupom logoraša prebačen u Hrasnicu, gdje su dočekani sa „To su četnici“, iako „nisam ja četnik, ja sam civilno lice bio“. A „prilikom hapšenja, 30. 5. [1992.] su mi došli i odnijeli moje lično i lovačko naoružanje. Ništa nisam imao u kući, sem vojne uniforme JNA koju smo svi dužili kući. Kada su to našli, uništili su sve prateće objekte peti dan, kući. Sve. Ostavili su mi samo kuću koja je bila useljiva do januara 1996. godine dok ja nisam izaš'o. Kad sam izaš'o i nju su srušili [...]“.

„Kopao sam prilaze i ulaz u kuću odakle je kretao, podrum [tunel ispod butmirskog

*Obren Viktor (u sredini)
Photo: FHP arhiva*

aerodroma] taj pripremali ne znajući šta radim. Al kad se vratila ova grupa poslje mene i razgovarajući sa radnim vodom Armije BiH, doznao sam da smo mi to započeli i kasnije su mi rekli moji drugovi iz logora da su oni prokopali sa jedne a zatvorenici iz Sarajeva sa druge strane, ne samo zatvorenici. Kopali su i vojnici i radni vodovi i sve, da bi se to prokopalo. Znači, tu sam boravio, u Hrasnici radeći takve i slične poslove. Dešavalo mi se da u rovu u Butmiru kod poljoprivrednog dobra čučim sa lopatom i uprtom cjevi u rebra, preskače me i srpski, izvinite što ja kažem muslimanski, tada su se Bošnjaci deklarirali kao Muslimani, i jedan i drugi me vojnik preskače, i mene i onog stražara. [...] Bila zgrada sa dva ulaza, jedna bila srpska, jedna bila muslimanska. Možete misliti kada vojnici, poslije borbe koja traje dva, tri sata, dođu [...] i kakav bijes iskale na nama [...].“

„Svašta nešto sam radio. [...] Nosiš drva, znate kao konja kad osamarite, samo mi nismo imali samara. One cjepanice treba nositi. Kaže [čuvar]: 'Možete nositi dvije ili četiri, nemoj da koga vidim da nosi tri', da se ne bi spomenulo Sveto Trojstvo. [...] Ali kaže: 'Bolje da nosite po četiri'. I nosio sam četiri cjepanice, da znate. Teške su one.“

„Kada smo dovedeni u Viktor Bujanj, radili smo sve i svašta. Zamjenili smo grupu od 30 ljudi. 30 je i nas došlo. Od njih 30 samo trojica nisu bili ranjeni. Ostali su došli bez ruke, bez noge, izranjavani. Neki su liječeni u nekadašnjoj vojnoj bolnici, sada državnoj u Sarajevu. Neki nikad nisu izliječeni. Svašta je bilo. Moji prethodnici a i ja kopali smo rov na Ceneksu. [...] Ispod betonske ploče duge 50 metara, lisice, uže, ne da je svezano, nego provučeno, ja ga nemam čim presjeći, provučeno kroz lisice, znači onaj stražar tamo je imao dva kraja uzeta. I on me pušta i vraća. Reklamnu kesu nakopam zemlje, vraćam se, dodajem onom

svom nekakvom iza sebe zatvoreniku. Idem dalje da kopam. Prokopali smo tunel. Bilo je još tu onih nekih... pravo smo išli na jedan bunker i još sa strana se nešto kopalo ali sve ispod betona. Bezbroj, bezbroj granata i mina je palo na taj beton gore iznad nas. Znači, bili smo dovoljno duboko. A gde je plitko vodili smo vodootpornu ploču. I do tada nisam vjerovao da nijedna granata ne može da je probije ako nije na nešto prislonjena. Ako je na onom kanalu gore, bilo šta da padne, neće vam ništa biti, bar od tadašnjeg pješadijskog oružja i artiljerijskog. Kad smo prokopali do... već je jedna strana bila, ovaj, prethodni su prokopali do srpskih bunkera. Vjerujte mi da su nam vezali kanister plastičnog eksploziva na leđa da bi mogao pucati u taj kanister ako ja ne uradim što mi je rekao. I dao mi je drugi da stavim na taj isti rov. Ali prvo sam se morao tamo otimati sa Srbinom, mi smo njima onu jednu stranu vreća, ovi koji su učestvovali u ratu znaju kako, skinuli. Sad smo došli do drugih i odma iza te vreće vojnik. Otimali smo se, hoće on sebi, ja sebi i kažem: 'Srbine, ubiću te'. 'Pa ubi. Bolan, meni je sasvim svejedno. Il' me ubio ti, il' on'. Meni je X puta žao bilo što sam sve ovo... i danas mi žao, vjerujte, što sam uopšte sve ovo preživio. Napustili su oni to sve, ta srpska vojska se povukla. Ne znam čim i kako, zatrpali su nas sviju tu. Ipak smo mi zatvorenici uspjeli nekako, moji neki iza leđa koji su bili. Tada se začulo zapomaganje vojnika koji su nas vodili i čuvali. Čak su tražili noževe da se kolju. Ipak su zatvorenici neki otvor našli, prošli, tuda smo se izvukli i spasili smo se.“

„Krajem oktobra još sam bio u kasarni Viktor Bubanj kada je 21. 10. potpisan Dejton [Dejtonska konferencija trajala je od 1. do 21. novembra 1995.]. Vraćen sam u Silos, da bi tada, šta ja znam, baš bilo brutalnije nego sve to što se dešavalo. [...] Do 21. 01. 1996. godine bilo je tuča i maltretiranja nenormalno. [...] Nas je ostalo 43. Mislili smo a i rečeno nam je da ćemo biti pobijeni za nekakve Muslimane koji su nestali 1992. godine. I bili smo ubjeđeni u to. Ali od 19. do 27. svaki dan su nas posjećivali delegati Međunarodnog Crvenog krsta i oni su nas držali u nekakvom stabilnom fizičkom stanju ako smo uopšte bili stabilni, jer eto, ja vam kažem, rekli su nam da ćemo biti pobijeni. Smatram lično da nas je spasio samo dragi Bog i Međunarodni Crveni krst.“

„Na početku sam rekao da sam imao sve. Ugodan život, zdravu porodicu, kuću. Sve što je trebalo jednom čovjeku i jednom domaćinu. Zaboravio sam samo da kažem jedno. 05.07. ranjen mi je mlađi sin u stanu. Ranjen je kroz prozor kupatila, vrata, u hodniku je ranjeno dijete sa pet godina. I danas je trajni invalid sa 70 posto. Nema lijevog kuka uopšte i pola crijeva u stomaku. Kome je on smetao? Svaki metak koji je ispaljen sa položaja Armije BiH [čak i] iz pištolja 6.35 koji najmanji ima domet, padao je među civile, među djecu u Hadžićima. Granatama nema broja. [...] A sad poslje ovoga izlaganja odoh u hram Svetog Save da prislužim svijeću za sve umrle i poginule moje drugove i za zdravlje onih koji su prošli golgotu koju sam ja prošao. I neka se nikome tako nešto ne ponovi.“

PROCES REKOM

Debata o instrumentima za otkrivanje i kazivanje činjenica o prošlosti pokrenuta je u maju 2006. godine na Prvom regionalnom forumu za tranzicionu pravdu, koji su organizovali Fond za humanitarno pravo (Srbija), Istraživačko-dokumentacioni centar (BiH) i Documenta (Hrvatska). Učesnici, predstavnici nevladinih organizacija i udruženja porodica nestalih i žrtava iz post-jugoslovenskih zemalja, zauzeli su se za regionalni pristup u utvrđivanju činjenica o ratnim zločinima, s obrazloženjem da se rat odvijao na području više država i da žrtve i počinioci, u većini slučajeva, ne žive u istoj državi.

Koalicija za osnivanje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima u ratovima u bivšoj Jugoslaviji (REKOM) osnovana je na Četvrtom regionalnom forumu za tranzicionu pravdu, 28.10.2008. godine u Prištini. Inicijativa REKOM je tokom preko tri godine intenzivnih konsultacija u celom regionu nekadašnje SFRJ, sa preko 6000 različitih učesnika, podstakla najobimniju društvenu debatu ikada organizovanu na ovim prostorima. Na osnovu predloga, zahteva, potreba i stavova učesnika tog konsultativnog procesa za osnivanje REKOM, napisan je i 26.03.2011. godine javnosti predočen predlog Statuta REKOM, koji je, zajedno sa više od pola miliona potpisa podrške, upućen najvišim institucijama država u regionu.

U oktobru 2011. godine formiran je regionalni tim zagovarača za REKOM, koji predvode finalnu fazu procesa REKOM. Od država regiona se traži osnivanje nezavisne, međudržavne Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o svim žrtvama ratnih zločina i drugih teških kršenja ljudskih prava počinjenih na teritoriji bivše SFRJ u periodu 1991-2001. Stav Koalicije za REKOM je da osnovni zadatak REKOM-a treba da bude utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i imenovanje stradalih, ubijenih i nestalih, a o ostalim ciljevima i zadacima konačnu odluku bi trebalo da donesu vlade, koje će zajednički osnovati REKOM.

!Glas je publikacija čiji je osnovni cilj da informiše članove i članice Koalicije za REKOM, brojne podržavaoce Inicijative i svu zainteresovanu javnost o procesu REKOM. Publikacija se bavi i progresom tranzicione pravde u regionu. Izdanja su na bosansko/hrvatsko/srpsko/crnogorskom, kao i albanskom, engleskom, makedonskom i slovenačkom jeziku.

koalicija za
REKOM

www.zarekom.org

sh nise
and witi lu

A TOTAL
of 13,527
PEOPLE WERE
KILLED

Tipi
men

Bohlyue i
te vdekurve

